

КИЇВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ ЛІНГВІСТИЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ФАКУЛЬТЕТ СХІДНОЇ І СЛОВ'ЯНСЬКОЇ ФІЛОЛОГІЇ

Кафедра східної і слов'янської філології

Курсова робота

з курсу Арабська мова

**на тему: Антоніми в арабській літературній мові та їх функції в
публіцистиці**

Студента II курсу, групи Ар 17-21

факультету східної і слов'янської філології

денної форми здобуття освіти

Освітньої програми:

Арабська мова і література та переклад, друга
східна мова, західноєвропейська мова

Спеціальності 035 Філологія

Спеціалізації 035.060 Східні мови та літератури
(переклад включно), перша-арабська

Гуцол Ростислава Руслановича

Науковий керівник: В. М.

Бастун

Національна шкала

Кількість балів

Оцінка ЄКТС

Київ-2023

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ I. ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ АНТОНІМІВ ТА ЇХ СТИЛІСТИЧНІ МОЖЛИВОСТІ	5
1.1. Питання антонімів у сучасній літературній мові.....	5
1.2. Класифікації антонімів	9
1.3. Стилiстичні прийоми, що базуються на застосуванні антонiмiї	10
Висновки до розділу I	11
РОЗДІЛ 2. ВЖИВАННЯ АНТОНІМІВ В АРАБСЬКІЙ ЛІТЕРАТУРНІЙ МОВІ	13
2.1 Актуальні проблеми розвитку арабської лексикології.....	13
2.2 Особливості лексичної антонімії арабської мови	24
Висновки до розділу II.....	34
ВИСНОВКИ.....	35
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	36

ВСТУП

Актуальність роботи. Сучасна арабська мова пододала великий і важкий шлях розвитку в своїй історії, маючи ряд економічних, політичних, соціальних та інших впливів.

Саме тому дослідження словникового складу модерної арабської мови може нам допомогти дослідити мовні зміни, які зараз відбуваються.

В кожній мові, прикладом новітньої лексики можуть слугувати неологізми. Неологізми, з'являються як один із способів набуття в мові нових форм та смислів, що може бути проявленням явища запозичення. Також важливо, що в мові є певні закономірності, які є стандартом. Проблема неологізмів є актуальною завдяки своєму правильному орієнтуванню на новизну, яке виходить з ряду певних мовних факторів. Тому, розгляд новітніх процесів, які проходять в арабській мові за рахунок внутрішнього слова, базуючись на зовсім новій формі, так завдяки появі з інших мов термінів запозичення, інтернаціональних слів, доводить, необхідність упорядкування знань, підати їх певним граматичним догмам.

Останнім часом в світі, глобальні процеси, які мають місце в соціальних мережах, у пресі, на базі такого права людини, як свобода слова, мають свій певний вплив на арабську мову. Але, також, розвиток технологічних процесів, сфери науки сприяють появі нових слів і словосполучень. Виникають нові слова і вирази, існуючі слова зазнають змін у нових виникаючих словосполученнях, слова можуть також набути свого колишнього значення. Особливо це помітно у XXI столітті. Збільшився рівень єдності та взаємозалежності структур світових. Наприклад, можна загадати відомий вплив соціальних структур на процес реалізації “арабської весни”, що призвело до змін в геополітичній картині світу. Все це призвело до суттєвих змін у житті арабських народів, насамперед у суспільно-політичному житті. Ці зміни мали як прямий, так і побічний впливи на мовні процеси арабської мови.

Функціонування слів з протилежними значеннями може спостерігатись у різних мовах. Е. Бенвеніст зазначав, що якщо у мові не виявлено прояву поняття протилежності, то це свідчить про недостатню увагу дослідника до цього аспекту, а не про відсутність протилежностей у самій мові. Показником існування антонімічних слів у різних мовах може бути спільна структура протилежних значень, подібна структурна класифікація антонімів та подібні основні семантичні типи антонімії. Антонімія, як лексико-семантичне явище, базується на спільних рисах, що закодовані в самій природі людського мислення (наприклад, асоціації за контрастом у психології, контрарність понять у логіці тощо). Антонімія має парадоксальну природу: з одного боку, лексичні одиниці мають абсолютно протилежні значення, а з іншого боку, вони є найближчими семантичними партнерами у лексиці, вимагаючи взаємного відношення та контексту для вираження своїх значень.

Метою роботи є дослідження антонімів в арабській літературній мові та їх стилістичні функції в публіцистиці.

Відповідно до мети роботи необхідно вирішити наступні **завдання**:

1. Розглянути питання антонімів у сучасній літературній мові.
2. ~~Про~~Аналізувати класифікацію антонімів.
3. ~~Огляд~~креслити стилістичні прийоми стилістики, ~~при~~що базуються на застосуванні антонімії.
4. Визначити актуальні проблеми розвитку арабської лексикології.
5. Дослідити особливості лексичної антонімії арабської мови.

Об'єкт дослідження – словниковий склад арабської мови.

Предмет дослідження – антоніми в арабській літературній мові та їх стилістичні функції в публіцистиці.

Структура роботи. Курсова робота складається зі вступу, двох розділів основної частини, висновків та списку використаних джерел.

РОЗДІЛ I. ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ АНТОНІМІВ ТА ЇХ СТИЛІСТИЧНІ МОЖЛИВОСТІ

1.1. Питання антонімів у сучасній літературній мові

Антоніми - це слова, які мають протилежне значення відносно один одного і різне звучання. Наприклад, якщо говорити про правду, то протилежне значення це говорити про брехню. Особливість в тому, що антоніми відносяться до однієї і тієї ж частини мови, але при цьому утворюють пари.

Найголовнішою і основною роллю антонімів є бути засобом для того, щоб створювати ефективні антитези. Також, антоніми це слова, які допомагають розкрити повноту суті тексту. Наприклад, вираз *дощ йде і день і ніч*, має певний сенс, який вказує на постійне випадання опадів.

Антоніми мають важливу роль в лексичному значенні, а значить допомагають висловити повну протилежність в мові.

Антоніми можуть використовуватися в певних контекстах і при цьому вказувати і посилювати суть всього тексту.

За допомогою антонімів є можливість вказати на суперечливість сутності предметів і дій.

Саме антоніми допомагають урізноманітнити стилістику і використовувати різні прийоми. Особливу значимість і сенс предметів дають саме антоніми.

Антонімія відображає істотну сторону системних зв'язків в лексиці. Сучасна наука про мову розглядає синонімію і антонімію як крайні, граничні випадки взаємозамінності і протиставленості слів за змістом. При цьому, якщо для синонімічних відносин характерна семантична схожість, то для антонімічних – семантична відмінність.

Існування антонімів в мові обумовлено характером нашого сприйняття дійсності у всій її суперечливій складності, в єдності і боротьбі протилежностей. Тому контрастні слова, як і поняття, що позначаються ними, не тільки протиставлені, а й тісно пов'язані між собою.

Незважаючи на те, що антонімічні слова були предметом аналізу ще з Античності, і сьогодні немає єдиного визначення антонімів. Так, Л.А. Булаховський підкреслював, що під антонімією слід розуміти «не просто протиставлення, виражене шляхом додавання заперечення, а протиставлення значень, виражене різними коренями».

Представники логічного напрямку (В.М. Комісаров, А.В. Ісаїв, О.В. Ісаченко та інші) прагнуть розкрити сутність антонімії за логічними критеріями: ґрунтуючись на класифікації несумісних понять, характеризують антоніми як слова, які виражають протилежні поняття. Дослідники стверджують, що сутність антонімії не може бути визначена без співвідношення логічного та мовного аспектів у семасіології, адже антонімія виступає насамперед категорією логіки, а не мовною категорією.

Представники психологічного напрямку підходять до антонімії як до характерної риси нашої свідомості. Ш. Баллі та його послідовники наголошують на тому, що антонімами треба вважати лише ті протилежні за значенням слова, які виникають у свідомості безпосередньо та позасвідомо, а не ті, що можуть бути знайдені штучно.

Е. Бенвеніст зазначав, що якщо в мові досліджувалось, але виявилось нереалізованим поняття протилежності, то це «свідчить про відсутність чуття до протилежності не в мові, а у дослідника». Свідченням існування в різних мовах антонімічних слів може бути загальна структура протилежних значень, спільність структурних класифікацій, тотожність основних семантичних типів антонімії.

Е. Лайзі зазначав: «Але найчастіше щось називають тісним тоді, коли воно звужене, тобто коли тому предметові, що міститься всередині певного простору або має пройти крізь нього, мало місця. Так, тісний одяг співвідноситься з тим, хто його носить, тісна кімната – з кількістю людей, які містяться в ній, тісні ворота – з шириною того, що має пройти або проїхати крізь них. Усі ці предмети називаються тісними, тому що вони (через малий простір) погано служать своєму призначенню, тоді як просторі предмети виконують своє призначення».

В.М. Комісаров кваліфікує антоніми як «слова, пов'язані протилежністю своїх лексичних значень». Учений виокремлює власне лінгвістичні ознаки, притаманні протиставним семемам.

До них належать, по-перше, наявність у значеннєвій структурі антонімічних слів протиставного семантичного компонента; по-друге, регулярне протиставлення слів-антонімів у мовленні; по-третє, однакова сфера лексичної сполучуваності.

К. В. Тараненко зазначає, що антонімами слід вважати «слова, різні за звучанням, які виражають протилежні, але співвідносні поняття».

Дослідник перший чітко сформулював положення про обов'язкову наявність у протиставних слів логіко-семантичної співвіднесеності понять.

В.М. Русанівський, визначаючи антоніми як слова з протилежними значеннями, наголосив на тому, що таке співвідношення семасіологічне: воно ґрунтується на протиставленні понять. Вчений зазначив, що найбільше антонімів серед якісних прикметників, оскільки для виникнення протиставних відношень «необхідна наявність якісної ознаки у значенні слова, яка може шляхом градації доходити до протилежної».

Т. Поведа кваліфікував антонімію як найповніше протиставлення слів. Антонімічними є такі лексеми, які «протиставляються за найзагальнішою і суттєвою для їх значення семантичною ознакою, причому перебувають на крайніх точках відповідної лексико-семантичної парадигми». До критеріїв виділення антонімів відніс і можливість використання в одному контексті та однакову сполучуваність.

За традиційним тлумаченням, антоніми – це слова однієї частини мови, які мають протилежні значення.

Н.М. Бобух стверджує, що протилежність понять, контраст асоціацій, які відображають суттєву відмінність всередині однієї екстралінгвістичної сутності, реалізуються в мові у вигляді знаків з полярними значеннями (антонімічними словами). Словам-антонімам властиві парадигматичні (фронтальна протилежність і відмінність за однією диференційною ознакою) та

синтагматичні (здатність протиставлятися в тотожних позиціях) властивості. Отже, сутність антонімів зумовлюється їх функціональними ознаками: «це пари (групи слів), які найкраще пристосовані для вираження функції протилежності, ... в значенні яких відображається їх взаємна протилежність одне одному».

Л.В. Чабаненко характеризує антоніми як «співвідносне протиставлення двох та більше слів, протилежних за загальною та суттєвою для їх значення семантичною ознакою». Дослідниця акцентує увагу на тому, що антонімічні відношення виникають лише між співвідносними, логічно сумісними поняттями, які належать до однієї лексичної і граматичної (за ознакою приналежності до однієї частини мови) парадигми. Найчастіше антонімічні відношення виникають між прикметниками. Так, семантично (та, зрозуміло, логічно) співвідносні якісні прикметники, які характеризують різні за типом ознаки (параметричні, кольорові, смакові тощо). Дослідниця зазначає, що «основна функція антонімів полягає у вираженні протилежності, яка притаманна семантиці тотожних протиставлень і не залежить від контексту».

Л.М. Полюга наголошує на тому, що «крім лексичних антонімів у мові наявна і антонімія словотворча, яка спирається на антонімічність морфем, і антонімія граматична, яка ґрунтується на семантичній протилежності висловів, антонімічності різних граматичних категорій».

Антонімічними він вважає лексеми, які мають протиставні співвідносні значення, що перебувають у взаємній залежності та характеризують явище одного плану.

Т. Поведа характеризує антоніми як «два слова-знаки одного граматичного класу, які денотують через два різні поняття два різні денотати. Особливість антонімів полягає в тому, що вони протиставляють об'єкти, а не обмежуються їх диференціацією». Вчений висловлює думку про те, що між антонімічними семемами немає ніякої семантичної єдності, крім єдності протилежностей.

О.О. Тараненко називає антонімами не тільки слова (переважно однієї частини мови), які мають протилежні значення, а й їх окремі значення, стійкі словосполучення, афікси, граматичні форми, зокрема синтаксичні конструкції,

«що, тісно поєднуючись певною семантичною спільністю, розрізняються на цій же основі максимально протилежними значеннями».

На підставі аналізу мовознавчих праць можна узагальнити критерії, за якими виокремлюються слова-антоніми. До них належать: 1) протилежність значень; 2) належність до однієї частини мови; 3) співвідносність позначуваних понять; 4) тотожність лексичної сполучуваності; 5) однакова емоційно-стильова забарвленість (для повних антонімів).

1.2. Класифікації антонімів

Сучасні дослідники пропонують такі лінгвістичні критерії об'єднання антонімів у групи:

1. Лексико-семантичний:

а) семантична спільність, яка виявляється в тому, що антоніми виражають одне й те саме родове поняття, характеризують явище одного плану, тобто мають архісему, або «спільну сему»;

б) наявність протилежної семантики. Для сем, які взаємно передбачають і взаємно виключають одна одну, надаючи відношенням антонімічного характеру, вживається термін «контрарні семи». Наявність цих сем забезпечує діаметральну опозицію між словами антонімами.

2. Граматичний: повний або частковий збіг валентності антонімів, тобто здатність їх вживатися в однаковому, аналогічному контекстуальному оточенні, що впливає з семантичної спільності — характеристики явища одного плану.

3. Функціональний: регулярне протиставлення в мові й мовленні.

Беручи до уваги ці критерії, антоніми можна визначити як регулярно протиставлювані одна одній одиниці (слова або синтагми), що переважно належать до однієї частини мови і позначають взаємно протилежні (наявність контрарних сем), але співвідносні (наявність спільної семи) предмети, властивості й процеси об'єктивної дійсності.

Антоніми можуть бути:

Різнокореневі (це значить вони мають різні корені, наприклад говорити і мовчати).

Однокореневі (В цьому випадку антонім сформований завдяки префіксу).

Лінгвістика визначає і наявність контекстуальних антонімів. Це означає, що слова мають протилежні значення, але лише в певному контексті.

1.3. Стилiстичнi прийоми, що базуються на застосуваннi антонiмiї

Чiльне мiсце у стилiстичнiй системi займають антонiми, якi вiдносяться до лексико-стилiстичної категорiї завдяки своїм внутрiшнiм семантичним властивостям й iндивiдуальним свiтосприйняттям мовцiв. Антонiми є важливим стилiстичним засобом, виконують у тексті важливі стилiстичнi функцiї: зiставлення, протиставлення, антонiмiчної градацiї. Антонiмiя лежить в основi таких художньо-зображувальних прийомiв як антитеза, iронiчне зiставлення, оксиморон. Особливо широко застосовуються в художньому i публiцистичному стилях. У науковому за допомогою них протиставляються однi поняття iншим. Виконуючи функцiю протиставлення антонiмiчнi слова подекуди трапляються i в офiцiйно-дiловому стилi. Вони наявнi також у розмовному мовленнi, про що свiдчить чимало прислiв'їв, приказок, фразеологiзмiв. Вважаємо доцiльним зауважити, що антонiмiчне багатство мови чимале, а вмiле його використання збагатить мовлення кожної особистостi.

Треба розмежовувати такi поняття, як загальномовнi й контекстуальнi антонiми. Загальномовнi антонiми – це пари слiв, антонiмiчнi стосунки яких зрозумiлi без будь-якого контексту.

Контекстуальнi антонiми – це слова, що стають антонiмами в певному контекстi внаслiдок переносного вживання. Вони завжди образнi: на вiдмiну вiд загальномовних вони вживаються здебiльшого в публiцистичному, художньому, розмовному стилях.

У лексичнiй системi мови значення цих слiв не протиставляються, таке протиставлення їм надається в iндивiдуальному авторському вживаннi, тому

контекстуальні антоніми є, як правило, витвором індивідуальним, а не загальномовним. Антонімія лежить в основі таких художньо-зображальних прийомів, як антитеза, епітет-оксиморон, іронічне зіставлення.

Антитеза – стилістична фігура, побудована на підкресленому протиставленні протилежних явищ, понять, думок, почуттів, образів. В основі антитези лежить антонімічна пара (загальномовна або контекстуальна). Різке протиставлення понять дає можливість авторові створити надзвичайно виразний, об'ємний образ. Антитеза сприяє змалюванню картин, в яких зіставляються прямі й переносні значення слів, використовується різке й несподіване зіткнення різнорідних понять.

Епітет-оксиморон – мовна фігура, в якій поєднуються два протилежних за змістом слова, що в сукупності дають нове поняття. Такі фігури допомагають повніше відтворити складність і суперечливість зображуваних явищ. Уміле використання оксиморонів надає мовленню витонченості й дотепності.

Антонімія використовується як композиційний засіб: за її принципом складаються афоризми, гумористичні й сатиричні вислови, байки, гуморески, ліричні строфи. Про широке використання антонімії в розмовному мовленні можна говорити на тій підставі, що антоніми наявні в усіх жанрах народної творчості – піснях, прислів'ях, приказках.

Таким чином, антонімія використовується досить широко як стилістичний засіб, її можливості в цьому плані вужчі, ніж у синонімії, але ширші за можливості омонімії й паронімії.

Висновки до розділу I

Антонімія відображає істотну сторону системних зв'язків в лексиці. Сучасна наука про мову розглядає синонімію і антонімію як крайні, граничні випадки взаємозамінності і протиставленні слів за змістом. При цьому, якщо для синонімічних відносин характерна семантична схожість, то для антонімічних – семантична відмінність.

Існування антонімів в мові обумовлено характером нашого сприйняття дійсності у всій її суперечливій складності, в єдності і боротьбі протилежностей. Тому контрастні слова, як і поняття, що позначаються ними, не тільки протиставлені, а й тісно пов'язані між собою.

На підставі аналізу мовознавчих праць можна узагальнити критерії, за якими виокремлюються слова-антоніми. До них належать: 1) протилежність значень; 2) належність до однієї частини мови; 3) співвідносність позначуваних понять; 4) тотожність лексичної сполучуваності; 5) однакова емоційно-стильова забарвленість (для повних антонімів).

Антоніми можна визначити як регулярно протиставлювані одна одній одиниці (слова або синтагми), що переважно належать до однієї частини мови і позначають взаємно протилежні (наявність контрарних сем), але співвідносні (наявність спільної семи) предмети, властивості й процеси об'єктивної дійсності.

Розмежовуємо такі поняття, як загальномовні й контекстуальні антоніми. Загальномовні антоніми – це пари слів, антонімічні стосунки яких зрозумілі без будь-якого контексту.

Контекстуальні антоніми – це слова, що стають антонімами в певному контексті внаслідок переносного вживання. Вони завжди образні: на відміну від загальномовних вони вживаються здебільшого в публіцистичному, художньому, розмовному стилях.

Таким чином, антонімія використовується досить широко як стилістичний засіб, її можливості в цьому плані вужчі, ніж у синонімії, але ширші за можливості омонімії й паронімії.

РОЗДІЛ 2. ВЖИВАННЯ АНТОНІМІВ В АРАБСЬКІЙ ЛІТЕРАТУРНІЙ МОВІ

2.1 Актуальні проблеми розвитку арабської лексикології

На сьогоднішній день ми маємо змогу спостерігати величезну прірву між класичною арабською мовою, зберігає яку традиційна школа, і її формою усного виду, яка є близькою для арабського населення. Літературна та усна мови не знаходяться у тісному контакті, не утворюють спільних систем, що робить процес їх вивчення більш складним.

Перед тим як розглядати основні питання арабської лексикології, треба відзначити роль традиційної школи в контексті арабського мовознавства. Вивчивши критику, яка мала на меті, розвінчення основних засад цієї школи у XX столітті, коли молоді арабські філологи отримали змогу навчатися у Європі. Повернувшись до своїх країн, вони зрозуміли, що вчення традиційної школи не збігається з тими критеріями та стратегіями, настільки ж як і за кордоном. В загалом, критиці було піддане наступне.

1. Школа традиційної арабської мови не признає тієї прірви, яка є між літературною та живою мовами, тим самим провокуючи появу подвійних стандартів та ускладнило появу подібних словників, які змогли б надати повну версію актуального слововживання. Нехтуючи живою розмовною мовою, представники традиційної школи заперечують факт того, що був контакт народів протягом багатьох століть, зміни в економічному та соціальному устроях, політичні потрясіння, зміна суспільства мали великий вплив на лексику самої літературної мови. Вони бачать надбання літературної мови незмінним і статичним у вирії історії, так як вони опираються на мову Корану, що поєднав, на їх думку, у собі простір і час в щось одне.

2. У своїх перших роботах зачинателі арабської граматики зібрали приклади, яких вони описали діалекти різних регіонів старого Аравійського півострова. Вони проводили записи мови бедуїнів, нехтуючи їх віковими, культурними, та соціальними особливостями. Через це ми і маємо достаток синонімів, нестабільність форм у фонетиці та суперечливості у канонах граматики.

3. Базою для арабської граматики виступає поезія. Не приділяючи увагу прозі зовсім, традиційна школа арабської не хотіла визнавати мову народів. Така позиція тривала від покоління до покоління, хоча у представників традиційної школи не було причин стверджувати, що араби за часів раннього ісламу не балакали чистою арабською. Основним стимулом ігнорування живої мови було протиріччя канонам, які були ними ж і вигадані. Сибавейхі (سيبويه), основоположник арабської граматики, не раз звертав на це увагу у своїй відомій праці.

4. Традиційна арабська школа завжди була сховищем для попередніх століть. Представники цієї школи описували мови не так як вони її чули, а так як відтворювали те що про неї чули. Стосовно норм слововживання, що слугувало орієнтиром, то це лише віддаляло їх від поточної ситуації у мові.

5. Головною рисою, притаманною арабській спадщині є її перенасичення простими відступами, які часто перетворюються на розповіді та небилиці. Породжуючи хаос та віддаляючись від суті, вони не тільки віддаляли і віддаляють дослідників від поставлених цілей, але і заважають пошуку рішень для вже існуючих проблем. Арабські дослідники розуміють, що окремі теми взяли верх у дискурсі, що зашкодило створенню основної схеми мовного аналізу.

Зазвичай, представники традиційної школи, пройняті богослов'ям, дивлячись на реальність через окуляри ідеологічної системи, не сприймали критику подібну до такої. Вони називали зрадниками і віровідступниками усіх, хто казав критику, наголошуючи, що їх ціль – розкриття сенсів Священного Корану, чия мова не підлягає аналізу з позиції сучасних науковців.

Не правильно вважати, що традиційна школа була обмежена рамками пізнання системи мови, на якій написано Коран, через те що основоположники арабської граматики перемішали між собою мовну спадщину шести століть: два століття періоду доісламського та чотири століття панування ісламської епохи. Вони вирішили поєднати мову поезії, що була до Ісламу, із діалектами регіональних бедуїнів, що були неписьменні, акцентуючи увагу на їх нетрадиційному застосуванні (الشاذ والغريب). Вони були захоплені описом саме тих діалектів, що були проігноровані при читанні Священного Корану. Вони займалися встановленням правильних норм читання Корану, обґрунтовуючи це тим, що певні складності у їхніх канонах ведуть до спотворення істини. Хоча, краще було б прийняти, що читання самого Корану є підґрунтям для систематизації усїєї арабської мови.

Тож, ми можемо спостерігати процес злиття різних епох в традиційній арабській мові, також змішування різних стилістичних рівнів та регіональних діалектів. Представники традиційної школи нехтували особливостями мови певної епохи, саме коли було світу явлено Коран – його мова зберегла свій вигляд завдяки традиційним читанням. Вчені-основоположники не брали до уваги і мову, якою розмовляли. Поезія для них слугувала гарним прикладом минулих епох і мала функцію збереження фундаментальних істин.

Важливо відмітити, що особливість традиційної школи полягає не у таланті видатного мислителя і основоположника арабської граматики Сибавейхі (سيبويه). Вона базується на джерелах, які стверджували, що помилки при читанні Корану виступали рушником у питанні систематизації арабської граматики. Але, набуття такого великого масштабу ідеологічного мотивування зупинило розвиток граматики і стало непередбачуваною перешкодою для її перебудови у таку систему, яка б наразі відповідала стандартам та примхам сучасної науки.

Без жодних сумнівів, можна ствердити, що словниковий запас арабської мови представляє собою результат довготривалого розвитку. На початку ХХ століття німецький сходознавець Карл Волерс започаткував теорію двомовності

староарабської мови, хоча можна спостерігати цей феномен і в інших мовах. Спираючись на теорію діалекти Аравійського півострова за своїми фонетичними особливостями поділялися на західні і східні:

фонетичні особливості
західного діалекту

حُسْن
عُنُق
قِيَهُم

фонетичні особливості
східного діалекту

حُسْن
عُنُق
قِيَهُم

Як вказує Писик Р.В. «Можливо, зазначені відмінності могли бути пов'язані з акцентуванням. В східному діалекті акцент припадав на передостанній звук у слові. Західний діалект, який охоплює регіон Хіджаз, відрізнявся відсутністю фонемі (ء), яка була присутня у східному діалекті. Це стає очевидним при порівнянні вимови слів, таких як (بئر) і (بئر). Західний діалект також мав свої синтаксичні особливості, зокрема, стабільність форми двоїстого числа. Це добре відображається у вірші з Священного Корану (هذان...سورة طه آية) (انَّ), який здивував арабських вчених, оскільки форма двоїстого числа після (انَّ) залишилась незмінною, що суперечить нормам класичної граматики».

Яскравим прикладом відмінності діалектів слугує слово (ذو), яке називається (ذو الطائية). Його згадки немає в Корані, але його часто можна зустріти в поезії доісламської епохи. Варто зазначити, що мова Корану дуже подібна до східного діалекту, і коли було вирішено використовувати фонему (ء) при читанні Корану, це було сприйнято бурхливим протестом з боку перших читців.

У поглядах представників традиційної арабської школи панує думка, що араби доісламського періоду і раннього ісламу володіли майже ідеальною арабською мовою, але ті народи, які прийняли іслам (الموالي), мали потужний вплив на спотворення мови та внесення чужих елементів з-за кордону (العجمة). Арабський вчений Ібн Улькутайба відмовляється визнавати зміни в арабській мові ознакою прогресу. На його думку, ці зміни свідчать про занепад мовної культури, і він відкидає будь-які нововведення. Головна заслуга цього вченого

полягає в тому, що він створив порівняльний аналіз семантики архаїзмів та неологізмів, що зустрічаються у ранньому ісламічному періоді (до 3 століття хіджри).

Варто зазначити, що зміни в арабській мові, про які люблять говорити багато арабських вчених, сягають корінням ще в доісламські часи. Оскільки Арабський халіфат розширював свої кордони, обмежити швидке поповнення арабської мови неологізмами (новословами) було майже неможливо. Особливу роль у збагаченні арабської лексики відіграла перська мова, з якої вона запозичила назви ліків, металів, рослин і багато іншого (فستق/إلخ/بنفسج/باذنجان/نرجس). У перших грецьких перекладах у галузі медицини, риторики та філософії ці терміни були перенесені на арабську в описовій формі, оскільки в арабів не було власних лексичних одиниць зі схожим значенням.

Необхідність створення граматики арабської мови призвела до появи словників, із ціллю зберегти лексичне надбання, що походить від стародавніх бедуїнських діалектів. Перший словник називався «Алайн» (العین) і був написаний Халілом бен Ахмедом. В його основу покладено доісламську поезію та мову Корану. З давніх часів цей словник відіграв важливу роль у записі та збереженні багатого словникового запасу арабської мови.

Згодом бедуїни, які вважаються представниками суто мовними, зазнали впливу міської цивілізації, що призвело до істотних змін у їхній мові. Ібн Ульгенні, автор книги «Алхасаїс», наголошує на необхідності ретельного вивчення інформації, отриманої від жителів пустелі. Починаючи з IV століття за хіджрою, спостерігається помітне падіння авторитету бедуїнів, їх образ починають асоціювати зі злочинцями, грабіжниками та шахраями. Однак граматика арабської мови на той час була вже системою і жителі пустелі не змогли внести нічого нового. Словникова основа, яка тепер називається класичною, прижилася і продовжує існувати паралельно з живою розмовною мовою.

Як розповідає Селігей П.О. про це: “У період раннього ісламу жителі Аравійського півострова добре розуміли один одного, незважаючи на відмінності регіональних діалектів, але в сучасному арабському світі ми бачимо зовсім іншу картину: мешканці арабських країн насилу розуміють один одного, якщо вони говорять на місцевих мовах. Проте для сучасної розмовної мови населення арабських країн можна виявити деякі загальні риси, які відрізняють її від класичної мови. Звук (ء), який був відсутній у західних регіонах стародавнього Аравійського півострова, зник з сучасної мови, і класичне слово (رأس) вимовляється як зараз (راس). На зміну (ث) прийшли (س/ت), а стара фонема вживається тільки жителями віддалених пустель. Така ж доля спіткала букву (ظ), що перейшла в ((ض)), у зв'язку з чим слово (ظهر) стало вимовлятися як (ضهر). Сучасна розмовна мова ігнорує коротку голосну після подовженою, наприклад, класичне слово (كاتبية) вимовляється як (كاتبية).”

За фонетичними модифікаціями пішли морфологічні, такі, наприклад, як використання кясри замість класичної фатхі в морфемі дієслова теперішнього часу. Ця норма слововживання відзначалася в західних діалектах Аравійського півострова доісламської епохи, тобто виходить, що сучасна арабська мова в якійсь мірі є продовженням цих діалектів. Прикметником класичної форми (فُعَال) в сучасній арабській мові відповідають прикметники форми (فُعَال) наприклад: (كَبَار) замість (كَبَار). Зникло двоїсте число, а також множина жіночого роду.

Відбулися важливі синтаксичні та семантичні зміни. Гарним прикладом може бути порівняння класичного варіанту речення і тієї форми, якою воно стало у сучасній єгипетській розмовній мові:

єгипетська розмовна мова

ما بتجبها لناش

класичний варіант

لا تحضرها لنا

Відбулася зміна семантики дієслів, що можна спостерігати на прикладі представлених нижче лексем:

Сучасний варіант

شاف

Класичний варіант

رأى

جَاب	أَحْضَر
رَاح	ذَهَب
سَوَّى	نَظَم

Натомість питальне слово (أَيّ) змінилося на (إيه) в Єгипті, (ايش) в Сирії, (إيش) в Марокко. Виникла морфема, яка показує тривалість дії в теперішньому часі, і замість класичної морфemi майбутнього часу (سوف/س) використовуються такі морфemi:

теперішній тривалий час	майбутній час
عم/ب	راح
ب	ح
ك	ع
د	راح
ب	ع

Місце питального слова у реченні в єгипетській розмовній мові йде в розрив з канонами класичної граматики, так як воно не йде попереду в реченні або зовсім його немає:

قلت ده للمعلم؟ ايه للمعلم؟

В модерних словосполученнях розмовної мови (التراكيب الاضافية) замість кясри використовується лексема (بتاع), що позначає приналежність:

класичний варіант   Єгипет   СиріяСудан
(مكتب حق الوزير) (مكتب تبع الوزير) (مكتب بتاع الوزير) (مكتب الوزير)

Проте найважливішою рисою, що поєднує мови сучасного арабського світу, є відсутність огласовок в кінці слів (حركات الاعراب)

З давніх-давен мова сприймається як твір. Першим вченим, що вирішив висунути положення про те що мова не твір, а діяльність, був Гумбольдт. У першій половині ХХ століття більша частина вчених схвалила теорію Соссюра про буття мови. За його формулюванням, мова - це система знаків, що виражає

ідеї, які виникають у свідомості людей. Мова є втіленням цієї системи у процесі спілкування. Згідно Шмідту, мова має бути розглянутою у взаємодії з реальністю, згідно Мартине, комунікативна функція є умовою для існування мови.

Лексика і граматична система мови взаємно впливають на її структуру, і це відомо. Лексикологія як наука зосереджується на вивченні складу лексичної системи мови у сучасному її стані. Це включає аналіз сучасних значень слів, їх походження та способи використання. Варто відзначити, що лексика сучасної арабської мови розділяється на літературно-книжну та розмовну, які розвивалися паралельно протягом тривалого часу, незалежно одна від одної.

Стосовно питання визначення лексем, то вирішальним фактором виступає не історичний, а стилістичний принцип. Стилiстичний принцип – представлення сили у вигляді живої образності, тому більш важливішою частиною сучасної арабської мови є загальнонародна лексика. Кожен із стилів сучасної арабської, можна описати з допомогою певних лексичних засобів. Це проковує нас до здійснення класифікації лексики слiдуючим чином: одні лексеми мають приналежність до книжкового стилю (حمل/ترك/رای/ذهب), інші – належать до просторіччя (شال/ساب/شاف/راح). Проте, якщо ми ділимо таким чином, то це призводить до розшарування мовного запасу.

У лексикології основною ознакою слова як лінгвістичної одиниці є сталість його звучання і значення. Величезні диспропорції між арабською розмовною і традиційно-книжною мовами, між сучасним поняттям слова і його розумінням на інших стадіях розвитку мови створюють непереборні труднощі при визначенні одиниць лексичного складу.

В лексичному складі арабської мови присутня значна кількість запозичених слів, навіть якщо їх морфеми не значно відрізняються від традиційно арабських. Неможливо знайти мову, яка була б достатньо вільною від впливу інших мов. Взаємодія мов є суспільним явищем, а історичні факти, що визначають розвиток суспільства, призводять до запозичень слів та виразів між мовами. Процес адаптації запозичених слів призводить до збагачення

арабської мови, роблячи її більш унікальною. Запозичені слова підпорядковуються граматичним і семантичним правилам мовної системи. Давні запозичення настільки тісно існують в арабській мові, що стали невід'ємною частиною її основного лексичного фонду. У той же час, більш пізні запозичення зберігають фонетичні та морфологічні особливості своєї початкової мови, наприклад: такі лексеми, як (تلفزيون/تليفون/أباجورة/فوتيه).

Одне з найскладніших завдань – визначення джерела запозичення. Варто для початку дізнатися етимологічний склад слова, час його появи у мові. Проте, неможливо однозначно дати відповідь на питання, чи існує слово здавна у певній мові, майже неможливо, адже тоді жили різні народи, які збагачували свою мову, за рахунок взаємодії з іншими народами, а загальна картина про мови тих народів у нас відсутні.

Варто зазначити, що запозичена лексика не часто є об'єктом, що притягує до себе увагу арабських дослідників. Представники традиційної школи, у даному випадку, грають роль пуристів. Вони часто спеціально забувають про інтернаціональні наукові терміни, але, не в змозі підібрати слів для вираження сучасних понять, роблять семантичне калькування, що свого роду також є запозиченням.

Відомо, що в словниковому складі мови можна виділити активну і пасивну частини. До активного словникового складу відноситься повсякденна лексика, що вживається носіями в процесі комунікації. Все, що рідко вживається або перестало бути необхідним у сфері спілкування, відноситься до пасивного словникового запасу мови.

Втрата слів є результатом тривалого процесу архаїзації, коли активний словниковий запас замінюється пасивним, а потім забувається зовсім. В деяких випадках застарілі слова повертаються до активного лексичного запасу, але з новими значеннями, наприклад, слово "هاتف", яке тепер позначає телефон у літературній арабській мові. Застарілі слова різняться за ступенем архаїзації, і серед них є велика група слів, які стали чужими для сучасних носіїв арабської мови. Виникає питання, чи має сенс розглядати такі слова при аналізі лексики

арабської мови? Звичайно, традиційна школа відповість, що старовинні слова використовуються у молитвах і при читанні Корану, тому їх не можна виключати з області вивчення арабської лексики.

Логічно, що лексикологічний аналіз ґрунтується на лексикографічному описі мовного матеріалу. Однак, чи існує у сучасному арабському світі словник, який систематично враховує науково оброблену лексику сучасної арабської мови?

Бажаною є наявність словника, який ґрунтується на живій мові, оскільки важливим аспектом вважається функціонування мовних одиниць. Беззмістовною є боротьба з неправильним вживанням, яке суспільство вже прийняло. Представники традиційної школи нехтували факторами, пов'язаними з індивідуальною людиною, яка завжди залишається унікальною особистістю зі своїми власними думками, почуттями та прагненнями. Слова у мові не функціонують як загальні та безжиттєві одиниці, вони наповнені спеціальним змістом, який визначається ситуацією мовлення та особистістю мовця.

Лексикологи повинні усвідомлювати, що словниковий склад не є ідеальною математичною конструкцією, а в ній існують взаємодії між системними та антисистемними, структурними та антиструктурними тенденціями на всіх рівнях і в усіх мовних сферах. Замість того, щоб описувати, як говорить сучасне арабське суспільство, представники традиційної школи намагаються диктувати правила усім. Вони знецінили авторитет народу та письменників - представників духовної культури нації. Арабський світ повинен самостійно подолати мовну кризу та, врешті-решт, організувати створення сучасного словника, який би повністю описував існуюче слововживання. Проблема створення таких словників залишається невирішеною, хоча потреба в них величезна.

Звичайно, існуючі в даний час словники можуть служити посібником при вивченні мови творів арабських класиків, але в них не можна знайти уживаних слів сучасної живої мови. У ці словники не увійшли індивідуальні

новоутворення, що зустрічаються в мові сучасних письменників, мало представлені наукові терміни. У них погано відображена фразеологічна сторона. В арабській лексикографії з-за подвійних стандартів не склалися ще принципи детальної класифікації фразеологізмів, відсутні дослідження їх семантики. Таким чином, арабська лексикографічна практика своєю науковою необґрунтованістю та безсистемністю гальмує подальшу розробку проблем арабської лексикології.

Слід відзначити, що класичні арабські словники, складені в рамках раннього Середньовіччя, були орієнтовані на сучасний період, але не можна вважати їх історичними, оскільки вони не відображають подальших змін у мовній системі в цілому. Цікаво, що Ахмед Мухтар Омар оцінює героїчну діяльність комісії арабської мови при Академії Наук, яка взялася за підготовку і видання сучасного тлумачного словника (الوسيط المعجم). Проте героїзм учасників цього проекту полягає, як не дивно, у тому, що вони зібрали архаїзми та неологізми Середньовіччя та поставили їх на одну ногу з сучасними словами.

Проблема ігнорування існуючих сучасних мов є однією з центральних проблем арабської лінгвістики. Вивчення книги та літературної мови за стандартами сучасної лексикології має йти паралельно з діалектологією та стилістичними студіями. Серед лексики, яка визначає національний характер мови, важливо виділити стійку лексику, ядро словникового складу. Абаєв вважає, що семантика ідеології мінлива, а важливі засоби мовного вираження змінюються з часом, є стійкими та подовженими, наприклад, класичне слово «كاتب» вимовляється як «كاتبة».

Розбіжність між сучасним світоглядом і світоглядом віддаленого минулого призводить до спотворення семантики слова. Існує ризик модернізації слова і передачі сучасного світогляду та окремих категорій мислення в давнє минуле.

Чи можна вважати сучасну мову, наприклад єгипетську або сирійську, діалектом? Ці мови, відповідно, розвинулися з давніших форм мовлення, які використовували предки населення єгипетського і сирійського походження. Хоча в минулому можливо існувала спільна мова, яка була зрозумілою для

різних тюркських народів, історичний розвиток народів і їх культур привів до формування окремих національних мов. Таким чином, в сучасних умовах можна вважати єгипетську та сирійську мови окремими національними мовами, а не просто діалектами.

Зрозуміло, що ці зауваження не зменшують важливості арабської спадщини. Однак, ігнорування живої мови може створювати значні труднощі при семантичному тлумаченні подібних або структурно близьких слів. Головна небезпека полягає у визначенні значень слів на основі їх функціонування в сучасному контексті, а не на основі їх розуміння в далекому минулому. Якщо ми розглядаємо мову як систему, то важливо визнати, що лексика також є систематичною, оскільки складно уявити собі систему, де деякі її частини є системними, а інші - безсистемними.

2.2 Особливості лексичної антонімії арабської мови

Арабські граматисти трактують антонімію (مُتَضَادَّةٌ) як “протиріччя, що виникає між двома словами” [هلال رفيف]. Усі антоніми (مُتَضَادَاتٌ) арабський філолог Рафіф Галяль поділив на чотири розряди [هلال رفيف], поклавши в основу своєї класифікації тип протиставлення у семантичному відношенні:

– абсолютні антоніми (المُتَضَادَاتُ الْغَيْرُ أَوْ الْحَادُّ الْمُتَضَادَاتُ): антоніми цього розряду позначають два видові поняття, які разом становлять певне родове поняття, градація між якими є неможливою, наприклад: حَيٌّ – مَيِّتٌ (живий – мертвий), ذَكَرٌ – أُنْثَى (чоловіча стать – жіноча стать), مُنَزَّوَجٌ – أَعْرَبٌ (самотній – одружений). Трактуючи цей розряд антонімів, Рафіф Галяль вдається до логічних аргументів, стверджуючи, що між поняттями, які виражають ці слова, не може бути чогось середнього, що поєднувало б ознаки обох понять; [هلال رفيف]

– градуальні антоніми (المُتَضَادَاتُ الْغَيْرُ): позначають два діаметрально протилежні (за мірою або ступенем вияву) видові поняття певного родового поняття. Таке родове поняття характеризується можливістю ступеневого зростання або спаду, відповідні антоніми не повністю взаємовиключають один

одного, і тому між крайніми виявами поняття можливі проміжні ланки, а заперечення одного з таких антонімів не є ствердженням іншого, наприклад: مُتَجَمِّدٌ – حَارٌّ – دَافِيٌّ – مُعْتَدِلٌ – بَارِدٌ – قَارِسٌ (гарячий – теплий – помірний – холодний – студений – крижаний). Ці середні проміжні поняття також називають мезонімами;

– конверсивні антоніми (العَكْسُ الْمُتَضَادَاتُ): позначають одне ситуативне поняття, але з різних сторін. Такі антоніми вказують на існування симетрії в понятті, тобто ці антоніми не просто заперечують один одного, а взаємопередбачають свою появу в нашій свідомості, корелюючи між собою, наприклад: زَوْجٌ – زَوْجَةٌ (чоловік – дружина), فَازَ – خَسِرَ (перемагати – програвати), بَاعَ – اشْتَرَى (продавати – купувати);

– координатно-векторні антоніми (الإِتِّجَاهِيُّ الْمُتَضَادَاتُ): служать для позначення двох протилежно спрямованих або зворотних дій, явищ, напрямків, відношень чи позначають дві протилежні точки певного просторового або часового відрізка, наприклад: تَزَوَّجَ – طَلَّقَ (одружитись – розлучитись), بَدَأَ – اِنْتَهَى (закінчувати – починати), هَذَا – ذَلِكَ (цей – той), أَيْمَنُ – أَيْسَرُ (лівий – правий), جَنُوبٌ – شِمَالٌ (південь – північ). За структурою опозиції, а саме можливою наявністю проміжного члена, ці антоніми нагадують градуальні, наприклад: أَسْفَلٌ – وَسَطٌ – أَعْلَى (верх – середина – низ).

Аналізуючи лексику арабської мови, ми зауважили, що між антонімічними парами найчастіше виникають якісні відношення: أَسْوَدٌ – أَبْيَضٌ (білий – чорний), فِي سَرِيْعٍ – فِي بَطِيْءٍ (швидкий – повільний); модально-експресивні: لَا – نَعَمْ (ні – так), ضِدًّا (проти – за); кількісні: كَثِيْرًا – قَلِيْلًا (багато – мало); просторові: هُنَا – هُنَاكَ (тут – там), جَنُوبٌ – شِمَالٌ (північ – південь); об'єктно-вказівні: هَذَا – ذَلِكَ (цей – той); абстрактно-вказівні: كُلٌّ – شَيْءٌ (все – ніщо); часові: نَهَارٌ – لَيْلٌ (день – ніч), قَدْ – ثُمَّ (потім – вже); дієві: قَالَ – سَكَتَ (казати – мовчати), تَذَكَّرَ – نَسِيَ (згадати – забути); відношення стану: حَرْبٌ – سَلْمٌ (війна – мир); відношення почуття: حُبٌّ – كُفْرٌ (любов – ненависть); відношення спільності: دُنْ – مَعَ (без – із); відношення стосунків між людьми: صَدِيْقٌ – عَدُوٌّ (друг – ворог).

З точки зору класичної арабської морфології здатність різних частин мови вступати в антонімічні зв'язки можна охарактеризувати таким чином:

– імена: а) власне іменник – серед іменників антонімами в арабській мові найчастіше бувають ті, що називають абстрактні поняття: 1) антоніми, які вказують на якість: سُرُورٌ – حُزْنٌ (радість – сум); 2) антоніми, які вказують на опредмечену дію й утворені від дієслівних основ, це переважно масдари: حُضُورٌ – ذَهَابٌ (прихід – відхід); 3) антоніми, що виражають стан, почуття, стосунки між людьми: حَرْبٌ – سَلْمٌ (війна – мир), عَشَقٌ – مَقْتٌ (любов – ненависть). Їхня поява в арабській мові здебільшого зумовлена дієслівними основами. Конкретних іменників серед антонімів арабської мови мало. Вони, як правило, також співвідносні з абстрактними поняттями: عَدُوٌّ – صَدِيقٌ (друг – ворог);

б) якісні прикметники – їхні антонімічні можливості очевидні, тому що якість найчастіше здатна протиставлятися: سَاخِنٌ – بَارِدٌ (теплий – холодний). Відносні і присвійні прикметники антонімами бувають рідко, їхня антонімічність диктується наявністю відповідних іменників: صَبَاحِيٌّ – مَسَائِيٌّ (вечірній – ранковий);

в) небагато антонімічних пар можна визначити серед займенників: هَذَا – ذَلِكَ (цей – той);

г) антонімія прислівників в арабській мові широко представлена і визначається в основному антонімією тих частин мови, від яких вони утворені: صَبَاحًا – مَسَاءً (вранці – ввечері);

– дієслово: ця частина мови найяскравіше репрезентує лексичну антонімію в арабській мові, оскільки, з одного боку, в ній основу лексичного складу становлять дієслівні корені, а з другого – це зумовлено внутрішніми закономірностями специфіки дієслова як частини мови – здатністю більшості дієслів не лише називати певну дію, а й передбачати процес, зворотний до названого;

– службові частини мови: в арабській мові трапляються антоніми і серед прийменників: مِنْ – فِي (в – з), مَعَ – دُونَ (з – без), مِنْ – نَحْوَ (до – від), – які семантично передають переважно просторові та хронологічні протиставлення.

Незважаючи на те що антонімію в арабській мові репрезентують усі частини мови, все ж, і це логічно, є пласти лексики, семантична природа яких не допускає, щоб вони вступали в антонімічні зв'язки. До лексичних одиниць, що не мають антонімів, належать:

- а) власні назви – **الْقَاهِرَةُ**, **حَنَانٌ** (Каїр, Ханан);
- б) іменники з конкретним значенням: **عُصْبٌ**, **قَرْنٌ**, **غُضْنٌ** (гілка, ріг, трава);
- в) усі числівники, виняток – числівник **أَوَّلٌ** (перший), більшість займенників: **أَنَا** (я), **نَحْنُ** (ми);
- г) галузеві (мовознавчі, хімічні тощо) вузькоспеціальні терміни: **ضَمِيرٌ** (займенник), **حَمْضٌ** (кислота);
- д) деякі прикметники: **أَصْفَرٌ** (жовтий), **أَزْرَقٌ** (синій), **مِصْرِيٌّ** (єгипетський);
- е) дієслова, що називають переважно конкретні дії та не передбачають протилежних процесів: **قَرَأَ** (читати), **رَقَصَ** (танцювати);
- є) службові слова: **وَ** (і), **أَوْ** (або), **هَلْ** (чи).

Формально-структурний аналіз антонімів арабської мови засвідчує, що більшість антонімів є різнокореневими. Проте, подібно до української, в арабській мові застосовуються аналітичні способи передачі протилежності. Якщо в різнокореневих антонімах протилежність виражена різними коренями та семантикою, що закладена в них, то в однокореневих показником протилежності є додавання до слова допоміжних слів або часток заперечної конотації. Тому для того, щоб передати певні поняття, які, наприклад, в українській мові пишуться із префіксами (не-, без-, анти-, контр-, ір-, а-, де-, дез-), в арабській мові використовуються такі слова, як **عَدَمٌ**, **غَيْرٌ**, **لَا**, **مُنَاوَأَةٌ**, **مَضَادَّةٌ**, **ضَدِيدٌ**, **مَعَادٍ**. Ці слова в основі своєї семантики містять елемент заперечення і в поєднанні з певним словом утворюють лексикалізовані словосполучення зі значенням, протилежним до слів, від яких утворилися, наприклад: **الثَّوْرَةُ مُنَاوَأَةٌ – ثَوْرَةٌ** (революція – контрреволюція), **مُسْتَحِقٌّ – مُسْتَحَقٌّ غَيْرٌ** (достойний – недостойний), **الْفَهْمُ عَدَمٌ – فَهْمٌ** (розуміння – нерозуміння), **أَبَدًا – لَا أَبَدًا** (завжди – ніколи). У випадку родових кореляцій для вираження протилежності в арабській мові до слова додається закінчення **ةٌ**, але утворення антонімів цим способом допускають далеко не всі слова. Часто при

додаванні цього закінчення слово набуває зовсім нового, а не протилежного значення, наприклад: ثَوْرَةٌ – ثَوْرٌ (бик – революція), حَامِلَةٌ حَامِلٌ (вагітна жінка – авіаносець). Цим способом можна утворити антоніми до назв професій, відносних прикметників, наприклад: مِصْرِيَّةٌ – مِصْرِيٌّ (єгиптянин – єгиптянка), مُعَلِّمٌ مُعَلِّمَةٌ – (вчитель – вчителька).

Арабські антонімічні пари демонструють міцний взаємозв'язок компонентів. Це засвідчує те, що дуже багато антонімічних пар утворені за одною словотвірною моделлю.

Наприклад, у прислівникових антонімах переважають слова, утворені за формулами كَثِيرًا – قَلِيلًا (багато – мало), طَوِيلًا – قَصِيرًا (довго – коротко), حَسَنًا – سَيِّئًا (добре – погано); серед прийменників багато антонімічних пар утворено за формулою قَبْلَ – بَعْدَ: فَعْلٌ (після – до), فَوْقَ – تَحْتَ (над – під); у прикметникових антонімічних парах переважають слова моделі قَدِيمٌ – جَدِيدٌ (старий – новий), زَهِيْدٌ – جَسِيْمٌ (маленький – величезний) – та قَادِمٌ: فَاعِلٌ – سَابِقٌ (наступний – попередній); багато іменникових антонімічних пар побудовані за формулами: صَمْتٌ – صَوْتٌ (голос – тиша), فِعَالَةٌ – نِهَائَةٌ – بَدَائَةٌ (кінець – початок), عَمَلٌ – عَطَلٌ (діло – безділля), تَوْحِيْدٌ – تَفْعِيْلٌ (вихід – вхід), فُعُوْلٌ – جَوَابٌ – سَوَالٌ (питання – відповідь), تَقَدُّمٌ – تَأَخُّرٌ (регрес – прогрес); чимало дієслів-антонімів утворені за формулами: وَقَفَ – جَلَسَ (сидіти – стояти), فَعَلَ – كَسَلَ (працювати – ледарювати), أَمْسَكَ – أَرْجَعَ (віддати – забрати) та فَاعِلٌ – هَاجَمَ – قَاوَمَ (захищати – нападати). Ця особливість арабської антонімії, можливо, не має жодних закономірностей, однак кількість антонімічних пар, компоненти яких утворені за однаковою словотвірною моделлю, наштовхують на протилежну думку.

Аналіз семантики та її категоріальних особливостей цих антонімів показує, що найчастіше однакова словотвірна модель є в тих словах, які виражають абсолютну, різку протилежність. Тобто поняття, закладені в таких антонімах, не допускають жодних перехідних, посередніх градацій, ці антоніми повністю взаємозаперечують один одного.

Можливо, саме це й зумовлює структуру антонімів. Найчастіше це явище виявляється в дієсловах та прикметниках.

Серед усіх названих рис арабської антонімії найбільш складним та суперечливим є енантіосемічність. Енантіосемія (تَضَادًّا) – це мовне явище, коли в межах одного слова розвиваються антонімічні значення. Енантіосемія обумовлена законом мовної економії, системними відносинами в мові, дуалізмом людського мислення. Енантіосемічні мовні одиниці характеризуються наявністю єдиного плану вираження, двох планів змісту та антонімічного характеру відношень між ними. Такими словами в арабській мові є: سَلِيمٌ (означає і здоровий, і вжалений змією, небезпечно поранений), بَصِيرٌ (і зрячий, і сліпий), مَوْلَى (і раб, і господар), وَلَى (і йти слідом, і вести), أَرْزٌ (і сила, і слабкість), سَبَلٌ (і дозволений, і заборонений), حَمِيمٌ (і гаряча вода, і холодна), رَسٌ (і покращення, і погіршення), عَسَعَسَ (і наставати, і завершуватись), فَزَعٌ (і лякати, і лякатись), قِسْطٌ (і справедливість, і несправедливість), صَرِيْمٌ (і день, і ніч), شَرْفٌ (і підвищення, і зниження), رَائِعٌ (і чудовий, і жахливий), جَلَدٌ (і знімати шкіру, і оправляти в шкіру). Об'єктивно розмірковуючи про природу цього явища в арабській мові, можна сказати, що ці слова є дуже старими за своїм походженням, тому з часом у них почав відбуватись процес десемантизації первинного значення та неосемантизації, однак через ті чи інші обставини, наприклад через територію поширення цих слів, первинне значення повністю не стерлось, а друге, протилежне, вже встигло закріпитись. Тамім аль-Баргуті стверджує, що “як і багато інших властивостей арабської мови, причину цього пояснюють походженням мови бедуїнів – пустельні умови життя зумовлювали єдність, однорідність та рівність усіх та усього”. Тобто, на думку аль-Баргуті, процес загального зрівняння торкнувся й мови і її носії закріплювали непом'януті поняття в одному слові.

Відомо, що антонімічні значення в межах одного слова існують відносно недовго, “з часом вони можуть розпадатися, і слово вже має лише одне значення та більше не антонімічне самому собі”.

Цінності / антицінності розглядаються на різних рівнях: на фізіологічному, матеріальному, соціальному, духовному, моральному, інтелектуальному, емоційному та ін.

Соціальний рівень цінностей може бути представлений аксіологічною діадою «праця, робота – відсутність роботи, неробство, лінь, відпочинок». Наведемо приклад фразеосемантичної групи «ставлення до праці», яка в класифікації Г.А. Багаутдінової віднесена до фразеотематичної групи «властивості особистості».

У фразеосемантичній групі «Ставлення до праці» представлені протилежні концепти «праця, робота - відсутність роботи. Неробство. Лінь. Відпочинок». Група включає в себе такі фразеологізми, як:

1) *كالنحلة عمل* (працює як бджілка); *العمل في أنيه أحت غرق* (по вуха зануритися в роботу); *قصره* (спину ламати); *انقطع أنفاسه* (працювати до останнього подиху); укр. до сьомого поту, горить в руках, засукавши рукава, живинка в справі, в одній упряжці, потом і кров'ю, як білка в колесі, не покладаючи рук, в поті чола;

2) *البباب نش* (відганяти мух); *أعل نام* (спати на вухах, нічого не робити); *لس لة. تنأب ل. م س. ج ل ل* (сидіти як ледарі султана — люди в оточенні султана, які нічого не робили, а лише давали поради); укр. бити байдики, собак ганяти, пальцем не ворухнути, кипучий ледар, склавши руки, лежати на боці, ледаря ганяти.

Відмінність у фразеологічних одиницях виявляють ті лексеми для розуміння яких потрібні знання про дану культуру, відповідні пресуппозиції. У наведених прикладах в поданні концепту «робота» співвідносними є тільки укр. як білка в колесі і араб. *كالنحلة عمل* (працює як бджілка); у поданні концепту «неробство» — укр. собак ганяти і араб. *البباب نش* (букв. відганяти мух). Це говорить про різномірність, велику розбіжність в поданні даних концептів в українській і арабській мовах. Екстенціонал знаків, що означає родо-видове визначення, є загальним, інтенціонали істотно розрізняються, тому що асоціації продиктовані особливостями середовища і культури.

Відмінними від українських поєднань в арабській фразеології є асоціації, з якими зв'язується лінь: спати на вухах, сидіти, як люди султана.

Стосовно до української комунікації Е. Опаріна говорить про існування двох модусів всередині фрейму «лінь». Перший формується фразеологізмами важка, тупа, дика, безпробудна, жаклива, згубна, невикорінна лінь. Така лінь нападає, сковає, заїдає, в неї впадають, занурюються, її викорінюють. У цьому модусі, підсумовує дослідник, лінь осмислюється як агресивна ворожа сила. Через образні значення вона уподібнюється сну, дурману, включається в семантичний ряд смерті. Подібне осмислення даного концепту відзначено раніше: «У духовному світі, як і в світі речовому, панує закон смерті, чи буде він називатися інерцією, ентропією, звичкою, пасивністю або лінню».

Але в інших контекстах лінь солодка, приємна, млосна, безтурботна.

Що стосується фрейму «робота», то осмислення його в різних культурах дуже схоже. Справа в тому, що концепт «праця, робота» наповнюється конкретним і універсальним змістом. Тому різночитань тут небагато. Але в українській мові оцінка роботи проводиться за допомогою метафори рукава: працювати засукавши рукава, працювати абияк. Подібного не відзначаємо в арабській фразеології.

Інша справа лінь. Контекст наділяє даний концепт негативним, нейтральним або позитивним змістом. Діапазон його осмислення широкий.

Відмінність також в тому, що у фразеологічному словнику лексеми «робота», «праця» вживаються для позначення інших концептів: брати на себе працю, насилу ноги волочити, брати в роботу; кому не лінь (в значенні: всякий, хто хоче). Таким чином, самі лексеми в складі фразеологізмів беруть участь в репрезентації інших концептів.

Духовний рівень цінностей може бути представлений аксіологічною діадою «добрий, щедрий – жадібний, скупий».

1) مبسوط اليدين (букв. проста рука, тобто щедрий), حاتم من أجود (щедріше, ніж Хатім (Хатім – ім'я арабського поета, який володів великодушністю і був дуже щедрим); اليد.أبي (букв. Біла рука, тобто щедра людина); مفتوحة ده (букв. його рука

відкрита, використовують по відношенню до щедрої людини); укр. щедрою рукою, від щедрот своїх;

2) араб.) كفه (جمديده (букв. рука його затверділа, тобто він скупий); لا تسقط من يده الخردلة (букв. жодне зернятко не впаде з його рук, тобто великий скнара; كز عنقه إلى يده ت. غل (букв. у нього рука прив'язана до шиї, тобто він скупий); укр. взимку снігу не випросиш, дати від жилетки рукава, від мертвого осла вуха, він великий скнара.

Цікаво те, що значення щедрості або її відсутності в арабській фразеології передається метафорою руки. В українській мові аналогом може служити поєднання «щедра рука». Але для протилежного значення - жадібності - вона не використовується. В українській мові концепт «жадібність» передається значенням «віддати непотрібне»: взимку снігу не випросиш, дати від жилетки рукава, від мертвого осла вуха. Лексема «щедрість» у фразеологічному словнику міститься в двох фразеологічних одиницях: щедрою рукою, від щедрот своїх. Лексема "добрий" вживається в поєднаннях: від доброго серця, до добра, в добрий час, поминати добрим словом.

Про ці характеристики особистості арабів А.Дж. Мамедов пише: «Невід'ємними якостями людини, якими пишається будь-який араб і які знайшли відображення в арабських паремій, є щедрість і великодушність. Лексема, що позначає ці поняття, несе в собі також значення «гідність, благородство», а ще «честь, престиж».

Широта душі і щедрість – якості, гідні похвали, проте часом вони перетворювалися в нестримне марнотратство. І цю сторону життя не оминули прислів'я та приказки. Крім того, звеличуючи щедрість, араби з доісламських часів засуджують і жорстоко висміюють скупість, жадібність.

Щедрість і гідність – священний для арабів обов'язок, перш за все, в гостинності. Однак щедрі по натурі, араби, тим не менш, справедливо вважають, що привітність і гостинність не рівнозначно нескінченному праву на нього. Про людину, що зловживає цим правом, буде складатися несприятлива думка .

Людина щедра користується пошаною і повагою, пам'ять про неї може пережити його самого. Якщо людина щедра, їй можна пробачити будь-які недоліки. Гостинність розглядається як прояв щедрості.

Скупість представляється як одна з найбільш осудних якостей, як відображення всіх пороків. Арабська свідомість ототожнює скупість і підлість, ницість. Скупий - ворог Аллаха.

Матеріальний рівень протилежного може бути представлений парою «багатство – бідність». Це універсальна опозиція, але завжди має культурні конотації. Саме тут ми очікуємо великих розбіжностей.

Рівень "багатство-бідність" включає фразеологізми:

1) араб. *الذهب من ملعقة فمه في و ولد* (букв. не встиг народитися, а в роті вже золота ложка); *المملك عيشة عايش* (живе королівським життям, букв. живе як король); *الجيب عامر* (з товстою кишенею); *حزامه الله قق. و* (Всевишній зміцнив його пояс – пояс, пояс); укр. грошовий мішок, як сир в маслі кататися, скажені гроші, робити бізнес, одружитися на грошах, гребти гроші лопатою, грошей кури не клюють, грошей без рахунку, повна чаша, Золотий Телець;

2) араб. *العيش يق. قاسي* (букв. у нього ні вівці, ні верблюда); *لايملك* (опинитися в нужді), *أن و لا* (він чистіше вимитого підноса); *نقير.شرو* (у нього немає навіть борозенки на кісточці фініка, т. е. у нього немає ні гроша); укр. бідний як Іов, Голота переكاتна, кіт наплакав, перебиватися з хліба на квас, вітер свистить в кишнях, як церковна миша.

Відмінності в представленості розглянутих концептів пояснюються теоцентричною спрямованістю арабської мовної свідомості. Використовуються метафора кольору, символи багатства: золота ложка, товста кишень, королівське життя. З іншого боку, бідність, відсутність багатства порівнюється з чистим підносом. В українській фразеології концепт представлений образно, коли порівнянням передається значення кількості грошей або їх відсутність.

Висновки до розділу II

Проблема ігнорування живої сучасної мови – одна з центральних проблем арабського мовознавства. Вивчення книжно-літературної мови за сучасними стандартами лексикології має йти паралельно діалектологічним і стилістичним дослідженнями. Важливо виділити в лексиці стійкий словниковий фонд, що визначає загальнонародний характер мови, – внутрішнє ядро лексики.

Цінності / антицінності розглядаються на різних рівнях: на фізіологічному, матеріальному, соціальному, духовному, моральному, інтелектуальному, емоційному та ін.

Соціальний рівень цінностей може бути представлений аксіологічною діадою «праця, робота – відсутність роботи, неробство, лінь, відпочинок».

Відмінності в представленості розглянутих концептів пояснюється теоцентричною спрямованістю арабської мовної свідомості. Використовуються метафора кольору, символи багатства: золота ложка, товста кишень, королівське життя. З іншого боку, бідність, відсутність багатства порівнюється з чистим підносом. В українській фразеології концепт представлений образно, коли порівнянням передається значення кількості грошей або їх відсутність.

ВИСНОВКИ

Провівши дослідження, можемо зробити наступні висновки:

Антонімія відображає істотну сторону системних зв'язків в лексиці. Сучасна наука про мову розглядає синонімію і антонімію як крайні, граничні випадки взаємозамінності і протиставленні слів за змістом. При цьому, якщо для синонімічних відносин характерна семантична схожість, то для антонімічних – семантична відмінність.

Існування антонімів в мові обумовлено характером нашого сприйняття дійсності у всій її суперечливій складності, в єдності і боротьбі протилежностей. Тому контрастні слова, як і поняття, що позначаються ними, не тільки протиставлені, а й тісно пов'язані між собою.

На підставі аналізу мовознавчих праць можна узагальнити критерії, за якими виокремлюються слова-антоніми. До них належать: 1) протилежність значень; 2) належність до однієї частини мови; 3) співвідносність позначуваних понять; 4) тотожність лексичної сполучуваності; 5) однакова емоційно-стильова забарвленість (для повних антонімів).

Антоніми можна визначити як регулярно протиставлювані одна одній одиниці (слова або синтагми), що переважно належать до однієї частини мови і позначають взаємно протилежні (наявність контрарних сем), але співвідносні (наявність спільної семи) предмети, властивості й процеси об'єктивної дійсності.

Розмежовуємо такі поняття, як загальнономовні й контекстуальні антоніми. Загальнономовні антоніми – це пари слів, антонімічні стосунки яких зрозумілі без будь-якого контексту.

Контекстуальні антоніми – це слова, що стають антонімами в певному контексті внаслідок переносного вживання. Вони завжди образні: на відміну від загальнономовних вони вживаються здебільшого в публіцистичному, художньому, розмовному стилях.

Таким чином, антонімія використовується досить широко як стилістичний засіб, її можливості в цьому плані вужчі, ніж у синонімії, але ширші за можливості омонімії й паронімії.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бобух Н.М. Антоніми та фразеологізми з семантичними протилежними компонентами. Мовознавство. 1992. № 4. С.62-67.
2. Ганич Д.І., Олійник І.С. Словник лінгвістичних термінів. К.: Вища школа, 1985. 360 с
3. Мамедов А.Дж. Арабский язык: [учебник]. Баку, 1998.
4. Оруджева Л.М. Словарь арабских лингвистических терминов. Баку, 2005. 130 с.
5. Переломова О.С. Авторська стилістика: навчальний посібник. Суми: Вид-во СумДУ, 2014. 108 с.
6. Писик Р.В. Особливості лексичної антонімії арабської мови. URL: <https://oriental-world.org.ua/en/Archive/2013/1/13#:~:text=%E2%80%93%20%D1%81%D0%BB%D1%83%D0%B6%D0%B1%D0%BE%D0%B2%D1%96%20%D1%87%D0%B0%D1%81%D1%82%D0%B8%D0%BD%D0%B8%20%D0%BC%D0%BE%D0%B2%D0%B8%3A%20%D0%B2%20%D0%B0%D1%80%D0%B0%D0%B1%D1%81%D1%8C%D0%BA%D1%96%D0%B9,%D1%80%D0%B5%D0%B2%D0%B0%D0%B6%D0%BD%D0%BE%20%D0%BF%D1%80%D0%BE%D1%81%D1%82%D0%BE%D1%80%D0%BE%D0%B2%D1%96%20%D1%82%D0%B0%20%D1%85%D1%80%D0%BE%D0%BD%D0%BE%D0%BB%D0%BE%D0%B3%D1%96%D1%87%D0%BD%D1%96%20%D0%BF%D1%80%D0%BE%D1%82%D0%B8%D1%81%D1%82%D0%B0%D0%B2%D0%BB%D0%B5%D0%BD%D0%BD%D1%8F>.
7. Полюга Л.М. Словник антонімів. К., 1987. С.4
8. Поведа Т. Словотвірні моделі лексичних новоутворень. Буковинський журнал. 2010. №2. С.212-216.
9. Полюга Л.М. Про антоніми та їх використання. Словник антонімів української мови / За ред. Л.С. Паламарчука. 2-е вид., доп. і випр. К.: Довіра, 2001. С. 5 – 22

10. Сучасна українська літературна мова: Підручник / За ред. А.П. Грищенка. 3-тє вид., допов. К.: Вища школа, 2002. 439 с
11. Тараненко К. В. Прагматичний потенціал антонімії української мови: монографія. Дніпро: УМСФ, 2017. 152 с
12. Українська мова: Енциклопедія / Редкол.: Русанівський В.М., Тараненко О.О. (співголови), М.П. Зяблюк та ін. К.: Українська енциклопедія, 2000. 752 с
13. Чабаненко Л.В. Антонімія в арабській мові. URL: <https://ekmair.ukma.edu.ua/server/api/core/bitstreams/abc6ddb8-a652-405c-8262-23c468269c3f/content>
14. Greimas A.J. *Sémantique structurale: Recherche de méthode*. Paris: Librairie Larousse, 1966. 262 p.
15. Leisi E. *Der Wortinhalt. Seine Struktur im Deutschen und Englischen*. Heidelberg: Quelle und Meyer, 1953. 119 S
16. Muhammad Adil, M.A., LL.B., Ph.D. *Introduction to Qur'an*. 2nd edition, 1990. 140 p.
17. Muhammad Iqbal Siddiqui. *Ninety-nine names of Allah*. 2nd edition, 1991. 178 p.
18. Tamim al-Barghouti. *Antonyms in Arabic are a strange phenomenon* [Електронний ресурс] // *The Daily Star*. 2004. July 13. URL: <http://arabicgems.wordpress.com/2006/04/21/antonyms-in-arabic-are-a-strange-phenomenon/>
19. 2003 = Versteegh K. *The Arabic Language*. N. Y.: Columbia Univ. Press, 1997. 288 p.
20. والتضاد. هلال رفيف [Електронний ресурс] (2006 الخميس /4/ ثقافة) الوحدة- أنواعه URL: http://wehda.alwehda.gov.sy/_archive.asp?FileName=34558250120080708142453